

KISS LÁSZLÓ

BÉLYEGEK A SZOCIALISTA RENDSZER(EK) SZOLGÁLATÁBAN

*Propaganda, legitimáció és bélyegkiadás a Rákosi- és a Kádár-rendszerben*¹

A bélyeg, mint történeti forrás

A postai bélyegek történeti forrásértékét az utóbbi években viszonylag széles körben felfedezték. Részletes elemzések mutatták be egyes országok bélyegkiadásának jellegzetességeit, a bélyegeken megjelenő ikonográfiai elemek politikai hátterét, összehasonlító munkák tárták fel az eltérő fejlődési utat bejárt államalakulatok bélyegkiadásának hasonlóságait és különbségeit. Magyar viszonylatban úttörő jellegű Kunt Gergely elemző munkája a Horthy- és a Rákosi-korszak bélyegein megjelenő vizuális elemek és a politikai propaganda összefüggéséről. Mint írja: „a bélyeg ideális képi forrás, mert az ország hivatalos postabélyegeinek a kibocsátója a mindenkori politikai hatalom, így a bélyeggel szemben támasztott elvárásokat korlátlanul lehet a rendszer egészéhez igazítani.”²

A bélyegeket történeti forrásként kezelő munkák alapvető kiindulópontja, hogy a bélyeg politikai, konkrétan propagandaértékét a bélyeg postai forgalma adja. A világ első postai bélyegét Anglia adta ki 1840-ben, a bélyegen Viktória királynő arcképe szerepelt. A bélyeggel ellátott postai küldemények a birodalom minden tájára eljuttatták a királynő arcképét, hirdették a monarchia erejét, kifejezték a birodalom egységességét.³ A bélyegek postai forgalomban történő megjelenésükkel egy korábbi speciális propagandaeszköz szerepét vették át, illetve terjesztették ki. A nyomtatás megjelenése és elterjedése előtt a legfontosabb vizuális állami propagandaeszköznek a pénzérmék számítottak. A pénzérmék feliratai már az ókori történelemnek is fontos forrásai, a rendszeresen cserélt ábrák és egyéb elemek alapján jól lehet következtetni a politikai változásokra. A pénzérmék pro-

---

1 A tanulmány az Az 1945 és 1989 közötti sajtó társadalomtörténeti elemzése a természetesnyelv-feldolgozás (NLP) módszereivel című OTKA kutatás (FK131826) keretében készült.

2 *Kunt Gergely*: Bélyegek a propaganda és a kultuszteremtés szolgálatában. In: Kunt Gergely (szerk.): *Parasztok és polgárok. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára*. Korall Társadalomtörténeti Egyesület, Budapest, 2008. 375. p.

3 *Reid, Donald M.*: The Symbolism of Postage Stamps: A Source for the Historian. In: *Journal of Contemporary History*, Vol. 19. (1994) No. 2. 229. p.

pagandisztikus feliratainak, ábráinak elemzését mellőzve, csak utalnánk például a Rákóczi-szabadságharc emblematisz pénzverési gyakorlatára, vagy egy későbbi korra áttérve, a rendszerváltást követő teljes magyarországi pénzérme- és pénzjegycserére, mint szimbolikus politikai aktusra.

Míg a pénzermék propagandaértéke jellemzően egy országon belül volt értelmezhető (hiszen az adott ország határain belül számítottak érvényes fizetőeszköznek), addig a postai bélyegek felhasználása gyorsan országhatárokon átívelővé vált. A bélyeg propagandaértékének a postai forgalommal való összekapcsolása ugyanakkor nem ad teljes rálátást a bélyegek által közvetített képi és egyéb tartalmak politikai célú felhasználhatóságára. Bár a bélyegek történetének kezdeti időszakában csakugyan igaz, hogy a postaforgalom révén távoli országrészekbe, esetleg idegen országokba eljutó bélyegek hatásának csatornája a tényleges postai használat volt, a bélyegek tömegtermelésének kialakulásától — nagyjából az 1950-es, 1960-as évektől — kezdve azonban már csak a kiadott egyedi bélyegcímletek töredéke került klasszikus felhasználásra. Carlos Stoetzer 1953-ban megjelent *Postage Stamps as a Propaganda* című művében⁴ a bélyegek képi elemeinek pagandisztikus hatása kapcsán kiemeli, hogy a hatás elérésének előfeltétele, hogy a közvetíteni kívánt képi vagy más tartalom a megfelelő címletű — tehát ténylegesen belföldi vagy külföldi — postaforgalomba kerülő, a küldeményeken gyakran szereplő bélyegen legyen. Az eltérő címletű bélyegek eltérő ikonográfiája egyfelől egy újabb érdekes irányba bővítheti a bélyegek történeti forrásként történő kutatását, másfelől viszont azt a kérdést is felveti, hogy tulajdonítható-e propagandaérték a kiadott bélyegsorozatok azon elemeinek, amelyek speciális címletük miatt jellemzően nem, vagy csak elvétve kerültek postai felhasználásra.

A válasz egyértelműen igen, mégpedig a bélyegek történeti forrásértékének elemzése során eddig talán kevésbé előtérbe helyezett filatéliai mozgalom kialakulása miatt. „*A bélyeggyűjtés a haza kincseinek, értékeinek, múltjának és jelenének megismerésére, vagyis a legjobb értelemben vett hazaszeretetre nevel. A szocialista országok bélyegei a béke és a társadalmi haladás ügyének szolgálói a maguk sajátos eszközeivel, tehát internacionalizmusra nevelnek. A bélyeg ugyanakkor családyszeretetre, szorgalmas önművelőmunkára, takarékosagra nevel, és igen alkalmas arra, hogy az emberek közötti kölcsönös megbecsülésen és egymás munkájának elismerésén alapuló kapcsolatokat létesítsen.*”⁵

---

4 Stoetzer, Carlos: *Postage Stamps as Propaganda*. Washington D. C., Public Affairs Press, 1953.

5 Beszámoló a MABÉOSZ X. Küldöttközgyűléséről. *Filatéliai Szemle*, 26. (1976). 7. sz. 7–8. p.

A bélyeggyűjtés elterjedése a bélyeget új szereppel ruházta fel. A filatéliai mozgalom nemzetközi jellegéből fakadóan a bélyeg speciális exportcikké vált, egyben kiadásának tömegessé válása révén fokozott mértékben vált az egyes államok „énképét”, kommunikálni kívánt politikai és egyéb üzeneteit közvetíteni képes médiummá. A bélyegek gyűjteményekbe kerülése fontos tartalommal ruházta fel az egyedi bélyegeken túl a bélyegsorozatokat, illetve azok tartalmi elemeit, többek között hivatalos megnevezését, elsődleges tematikáját is. Az egyedi bélyegek ikonográfiai elemei, a bélyegen megjelenő királyi vagy politikusi arckép, címer, egyéb állami jelkép az adott bélyeg propagandaértékét adja — ez jellemzően elsősorban a nagy tömegben postai felhasználásra kerülő bélyegek esetében bírt jelentőséggel. A gyűjtők által vásárolt bélyegsorok a bélyegek képi világán túl hivatalos, a kiadó állam által adott címmel (a sorok pedig egy összefüggéseiben értelmezhető tematikával) rendelkeztek. A bélyegek propagandaértékének vizsgálata így egy új szinttel bővíthet, a tényleges képi elemeken túl a sorozatok hivatalos tematikája is mutatja a bélyegeket kiadó állam kommunikációs szándékát.

További kérdés, mit tekintünk a politikai propaganda részének, és mire mondjuk azt, hogy propagandamentes tematika. Egy az 1960-as években kiadott sportágakat, olimpiai számokat bemutató, esetleg egy hazai növény- vagy állatfajokat ábrázoló bélyegsor tekinthető-e valamiféle propaganda részének, vagy azt mondhatjuk, hogy a modern bélyegkiadás esetében már csak a bélyegek egy meghatározott csoportja hordoz propagandisztikus tartalmat? Az alapkérdés természetesen annak eldöntése, hogy meddig terjesztjük ki használt propaganda-fogalmunkat, illetve, hogy az államok által kommunikált tartalmak esetében hol húzzuk meg a „politikai tartalom” határát. A bélyegek propagandaszerepét elemző nemzetközi szakirodalom meglehetősen tágan értelmezi a propaganda fogalmát, és ugyanígy az állami „önkifejezések” kifejezetten tág körét sorolja a politikai (vagy valamilyen szakpolitikai) tevékenységek közé. A már említett Stoetzer a politikai propaganda mellett definiálja a gazdasági, a vallási, a kulturális és a turisztikai célokat szolgáló „propagandát”. Megállapítása szerint például minél több országban kezdték fejleszteni a turizmust, mint nemzetgazdasági ágazatot, annál több bélyegen jelentek meg ehhez a területhez kapcsolódó témák, ábrázolások — tájak, természeti kincsek, épületek. Gazdasági propagandát szolgáló bélyegekként azonosítja azokat a darabokat, amelyek az adott állam jellemző exporttermékét (az argentin marhahúst, gyapjút, cukrot, a bolíviai ónt, a jamaicai banánt, a brazil, venezuelai, kolumbiai, ecuadori kávé) ábrázolják, ezzel mintegy felhívva más országok figyelmét a lehetséges kereskedelmi kapcsolatra.

Haskins a bélyegek tematikáját és az azokon megjelenő képi tartalmakat egyaránt az állami kultúrpolitika részének nevezi.⁶ Raento és Brunn a bélyegek geopolitikai propagandaszerének elemzése kapcsán rámutat, hogy az állam a bélyegkiadás révén a vizualizációra helyez hangsúlyt, a „politikai vizualizáció” szerepe pedig egyértelműen a lakosság nevelése, gondolkodásának formálása.⁷ Brunn egy másik munkájában ezt a gondolatmenetet bővítve kifejti, hogy a bélyegek képi világa által az emberek nem csak megismerik a kommunikálni kívánt tartalmat, hanem arról vizuális képet is kapnak. A nemzeti vezetők, egyéb fontosnak ítélt szereplők, történelmi alakok stb., az épületek, szobrok, művészeti alkotások, a különböző egyéb szimbólumok erősítik a közösségi érzést, megteremtik a „vizualizált közösséget”, így hozzájárulnak az Anderson és Billing által megfogalmazott „banális nemzettudat” kialakulásához.⁸ Ebből az alapállásból kiindulva nem lehet „propagandamentesnek” ítélni a bélyegeken megjelenő olyan, elsősorban apolitikusnak tűnő tartalmakat sem, mint a sportolók, sportesemények, az országok természeti kincseinek bemutatása, a valamilyen szempontból fontosnak ítélt épületek vagy az épített környezet egyéb elemeinek képei, de akár általában véve a sport, a művészet, a környezetvédelem vizualizációi. Raento, valamint Raento és Brunn a bélyegeken megjelenő képi tartalmak geopolitikai szerepére hívják fel a figyelmet — a finn bélyegek elemzése kapcsán bemutatják az olyan apolitikus elemek geopolitikai propagandaértékét is, mint a bélyegeken megjelenő tipikus finn táj, a fenyőerdő, vagy a tóvidék képe.⁹

Azt a tényt, hogy a bélyegek által közvetített politikai üzenetek az 1960-as évektől már nem elsősorban a postaforgalom, hanem a filatélia révén realizálódtak, jól mutatja a bélyegeken belül a „forgalmi bélyegek” és az „alkalmi bélyegek” csoportjának elkülönülése is. A forgalmi bélyegek a ténylegesen postaforgalomba kerülő bélyegek; nincs előre meghatározott példányszámuk, nincs előre behatárolt érvényességi idejük, szükség szerint korlátlan mennyiségben utánnyomhatók. Ebből következően képi világuk jellemzően egyszerű, gyakran sema-

---

6 *Haskins, Ekaterina V.*: „Put Your Stamp on History”: The USPS Commemorative Program Celebrate the Century and Postmodern Collective Memory. In: *Quarterly Journal of Speech*, Vol. 89. (2003) No. 1. 2. p. (a továbbiakban *Haskins*, 2003)

7 *Raento, Pauliina – Brunn, Stanley D.*: Visualizing Finland. Postage stamps as political messengers. In: *Geografiska Annaler, Series B*. Vol. 87 (2005). No. 2. 145–163. p. (a továbbiakban *Raento–Brunn*, 2005.)

8 *Brunn, Stanley D.*: Stamps As Messengers Of Political Transition. In: *Geographical Review*, Vol. 101. (2011) No. 1. 19–36. p. (a továbbiakban *Brunn*, 2011.)

9 *Raento, Pauliina*: Communicating Geopolitics through Postage Stamps: The Case of Finland, In: *Geopolitics*, Vol. 11. (2006) No. 4. 601–629. p.

tikus. A forgalmi bélyegekkel szemben az alkalmi bélyegeket előre meghatározott példányszámban nyomtatják ki, forgalmazási idejüket előre meghatározzák, felhasználhatóságukat is ennek megfelelően korlátozzák. A forgalmazási időn túl el nem adott bélyegeket alapelv szerint megsemmisítik — a gyakorlatban persze ez a megsemmisítés gyakran elmaradt.

Kutatási téma és elemzési keretrendszer

Tanulmányunkban a magyarországi szocialista rendszer két korszaka, közkeletű elnevezéssel a „Rákosi-kor” és a „Kádár-kor” bélyegkiadását vizsgáljuk abból a szempontból, hogy a bélyegek által megjelenített tartalmak milyen politikai üzenetet hordoztak; másképp fogalmazva, milyen képet kívánt mutatni Magyarországról a Rákosi- és a Kádár-korszak bélyegkiadása. Arra keressük a választ, hogy megfigyelhető-e a „kádári konszolidáció” hatása a bélyegek által közvetített vizuális propagandában. Mint arra számtalan elemzés rámutatott, a kádári konszolidációs politika egyik elsődleges célja a társadalom tagjainak a politikától való elfordítása, közömbösítése, „depolitizálása” volt. A hivatalos kommunikáció és a társadalompolitikai intézkedések a fogyasztásra helyezték a hangsúlyt, a politikai részvétel helyett a gazdasági értelemben vett gyarapodást, az életszínvonal növelését tették kívánatos céllá a társadalom tagjai számára. Külpolitikailag a tőkés rendszerrel való korábbi direkt vagy indirekt háborús szembenállás helyett nem csak a magyar politika, de általában véve a szocialista blokk államainak kommunikációjában is előtérbe került a tudományos-technikai fölény elérésének szándéka és célja, a szocialista rendszer gazdasági felsőbbrendűségének bizonyítása.

Kunt Gergely fentebb már hivatkozott cikkében a Rákosi-korszak bélyegkiadása kapcsán a közvetlen politikai tartalmak, illetve a kifejezett hidegháborús propaganda jelentőségét emeli ki. Hipotézisünk szerint a kádári időszak bélyegei a korábbiakhoz képest szélesebb tartalmi kört érintenek, és jelentős hangsúlyeltolódást is várunk a közvetlen politikai tartalmak felől az indirekt politikai üzenetek felé (kulturális utalások, a sport, mint a nemzeti identitás alapja, gazdasági fejlődés és eredmények, jólét, egészségügy és szociálpolitika).

A bélyegek elemzéséhez a bélyegsorozatokat, nem pedig az egyes egyedi bélyegeket vesszük alapul. A bélyegsorozatok mellett szól az a fentebb már említett sajátosság, hogy az 1950-es évektől kezdve a magyar bélyegkiadás is elsősorban a filatélia számára termelt, a bélyegeket központi terjesztés (belföldön a Magyar Posta, külföldön a Magyar Filatéliai Vállalat) révén sorozatonként értékesítették. A sorozatok hivatalos címe, központi tematikája meghatározta a sorozat egyes

bélyegeinek képi tartalmát, vizuális elemeit, mondhatni elsődlegesen, a kiadó szándékait mutatva tematizálta a képi elemeket.

A sorozatok tematikus elemzése mellett szól az a módszertani probléma is, hogy az egyes egyedi bélyegek alkalmasint több különböző vizuális elemet is tartalmazhatnak. Raento és Brunn elemzésük során rámutatnak, hogy egy-egy adott bélyegen keveredhetnek a gazdasági, társadalmi elemek (épület, termelés, közlekedés), a társadalmi csoportok (nők, gyerekek, munkások, parasztok, tanárok stb.) ábrázolásával, de akár egyéb elemekkel, például geopolitikai szempontból propaganda értékű tájázóbrázolással, szimbólummal is. Raentoék ezért bevették az „elsődleges”, „másodlagos” stb. témák szerinti kategorizálást,¹⁰ mások ugyanezen elemzési probléma miatt a többszörösen egymás alá és mellé rendelt alkategóriák rendszerével próbálkoznak. Az egyes sorozatokhoz tartozó bélyegek együttes elemzésének lehetőségére Haskins is kitér — szerinte az egy sorozatban lévő bélyegek „ontológiai státusa” azonos, ráadásul külön érdekes kutatási kérdésként merül fel annak vizsgálata, hogy egy-egy téma ábrázolásánál milyen egyedi vizuális elemek kerültek egymás társaságába.¹¹

A bélyegek tematikus elemzéséhez szükséges kategorizálásra a nemzetközi szakirodalomban számos példát, modellt találhatunk. Stoetzer idézett munkája még nem kifejezetten a bélyegek kategorizálását végezte el, inkább csak a bélyegek által közvetített propaganda-tartalmak lehetséges típusait sorolta fel, a későbbi tanulmányokban azonban már kifejezetten a bélyegek egyes csoportjainak elkülönítésére vállalkoztak a bélyegeken megjelenő — elsődlegesen képi — tartalom alapján. Stanley D. Brunn az 1989 és 1991 közötti szovjet bélyegek tartalmi elemzése során a következő nagy tematikus kategóriákat különítette el: természet; folklór és kézművesség; más országok; költők, más művészek; építészet és szobrok; vallás; tudomány és felfedezések; katonaság; háború; úrkutatás; sport; kapcsolat más országokkal; antikvitás, műtárgyak; opera, balett, festészet; Lenin; más szovjet politikusok.¹² Az alkalmazott kategóriák természetesen nagyban függenek az elemzett ország, régió politikai, társadalmi adottságaitól. Dietz és Foeken a tunéziai bélyegeket ikonográfiai szempontból a következő kategóriák mentén elemezték: szimbólumok (betűk, számok, egyéb szimbólumok); társadalom (sport, társadalmi problémák, társadalmi események); kultúra (művészet, tudomány, vallás); politika (politikus, politikai esemény, nemzeti jelkép); gazda-

---

10 *Raento–Brunn*, 2005. 147–149. p.

11 *Haskins*, 2003. 4. p.

12 *Brunn*, 2011. 23–24. p.

ság (közlekedés, gazdasági termelés); természet és földrajz (épület, táj, térkép, ásványkincs, természeti érték, élővilág).¹³

Némiképp már hipotézisünk előelemzését is elvégezve, a magyar bélyegkiadás kapcsán ne hagyjuk figyelmen kívül a kifejezetten a filatéliai ismeretek terjesztését (egyfajta ifjúságnevelést) célzó kortárs hazai kiadványok alkalmazott kategóriarendszerét sem. Hajdu Endre 1956-ban megjelent *Bélyeggyűjtés* című könyve a gyűjtők számára adott „iránymutatásként” a következő témaköröket javasolja. Békeharc; a szocializmus építése; munkásmozgalom; történelem; politika; földrajz; néprajz; munka; állattan; növénytan; technika; repülés; képzőművészet; építészet; zene; pénzügy; gazdálkodás; közlekedés; egészségügy; nőmozgalom; vöröskereszt; jótékonyosság; gyermekek; sport; címerek; háborúk és katonaság; emlékbélyegek; bélyegtörténelem.¹⁴

Az alapvetően a Rákosi-korszak eszmeiségét képviselő kötet kategóriáiban jól látjuk a közvetlen politikai tartalmak felülreprezentáltságát az egyéb tematikus elemekkel szemben: a szerző a 28 javasolt „motívumgyűjtési” kategória közel egyharmadát kifejezetten valamely politikai téma mentén definiálja. Említsük meg, hogy a kötet 1961-es kiadásában két további tématerülettel bővül az „ajánlat”: a két terület az ürrepülés, valamint a színház és film lesz.¹⁵

Elemzésünket az 1948 és 1989 között kiadott magyar bélyegsorozatok alapján végezzük. Bélyegsorozatnak tekintjük az önálló, tehát más bélyegekhez nem kapcsolódó bélyegeket, valamint a speciális bélyegeket, tehát a blokkokat és a kisíveket is. Nem tekintjük ugyanakkor önálló sorozatnak valamely okból egy-egy bélyegsorhoz (jellemzően a használatba lévő forgalmi bélyegsorozatokhoz) utólagosan kiadott kiegészítő bélyegeket, záróértékeket. Fenti definiálást alkalmazva 1948 és 1989 között 927 bélyegsorozatot azonosítottunk, összesen 2889 egyedi bélyeggel.¹⁶ Ha az évenként kiadott bélyegsorozatok számát nézzük, látjuk, hogy az 1960-as évek végéig jellemzően 15–20, 1970-től viszont már évi 25–35 bélyegsor jelent meg.

---

13 *Dietz, Ton – Foeken, D.W.J.*: The iconography of Tunisian postage stamps. In: V. Mamadouh, S.M., de Jong, F. Thissen, J. van der Schee, M. van Meeteren (eds.): Dutch windows on the Mediterranean. Utrecht, KNAG. 2008. 27. p.

14 *Hajdú Endre*: *Bélyeggyűjtés*. Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1956. 152. p.

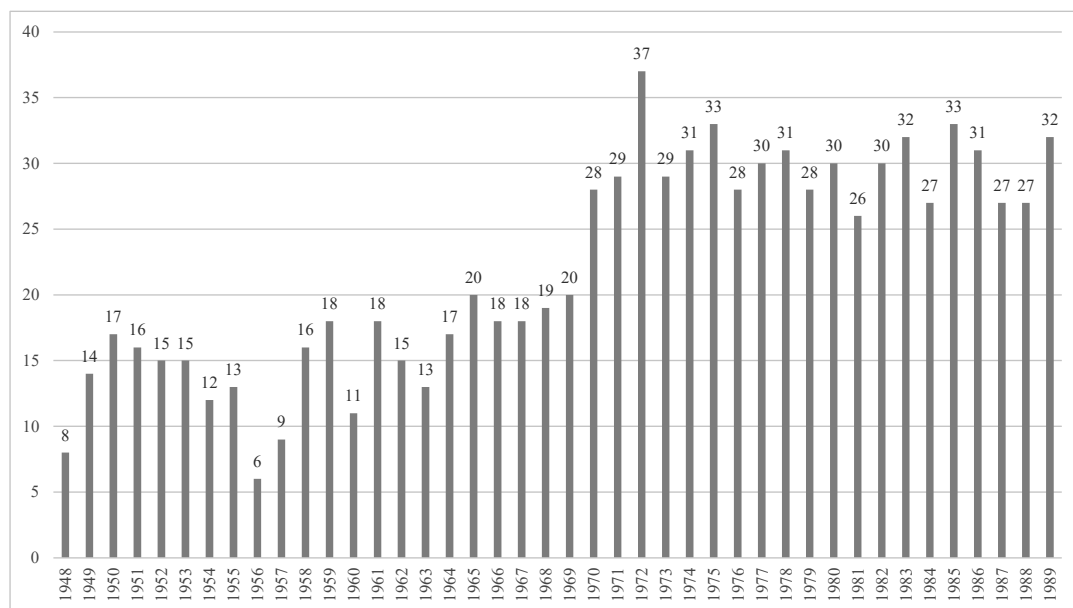
15 *Hajdú Endre*: *Bélyeggyűjtés*. Minerva, Budapest, 1961. 143. p.

16 A tanulmányhoz forrásként használt bélyegsorozatok listáját a Bölskei Imréné et al. (szerk.): *Magyar bélyegek katalógusa 1994*. Philatelia Hungarica Kft, Budapest, 1994. kötet alapján állítottuk össze. A kötet minden további, a bélyegekre vonatkozó technikai vagy tartalmi információ forrása is.

A munka során kísérletet teszünk a kvantitatív és a kvalitatív elemzési eszközök kombinálására. A tartalmuk alapján topikokba kódolt bélyegsorozatok témák szerinti megoszlásainak bemutatása és értelmezése mellett az egyes egyedi címleteken szereplő tartalmi elemeket is vizsgáljuk, bizonyos esetekben pedig a vizuális megjelenítés eszközeire is kitérünk.

1. ábra

Az évente kiadott bélyegsorozatok számának alakulása 1948–1989 között

Elemzés és eredmények — a Rákosi- és a Kádár-korszak bélyegkiadása

A bélyegsorozatokat elsődleges tartalmuk, a tartalmat közvetítő hivatalos címük alapján kategóriákba rendeztük. A kategóriák kialakítása során a nemzetközi irodalomban található modelleket vettük alapul, emellett azonban elemzésünk sajátosságai (sorozatokat, nem egyedi bélyegeket vizsgálunk) miatt új kategóriák bevezetésére is szükségünk volt. A bélyegsorozatokat 26 kategóriába soroltuk, kategóriarendszerünk a következő elemekből épül fel:

1. táblázat

A bélyegsorozatok tartalmi kategóriái

1	belpolitikai esemény
2	külpolitikai esemény
3	történelmi esemény
4	politikus/történelmi személy
5	oktatás/felsőoktatás
6	egészségügy/egészségügyi propaganda
7	gazdaság/közgazdaság/turisztika
8	ipar/iparfejlesztés
9	mezőgazdaság
10	társadalmi-demográfiai csoportok
11	tömegszervezetek/mozgalmak
12	vallás
13	emberi jogok/kisebbségek
14	közlekedés/közlekedési propaganda
15	háború/katonaság
16	épület/város/épített környezet
17	úrkutatás
18	tudomány/technika
19	folkór/népművészet/mese
20	művészet/múzeum/kultúra
21	sport
22	természet/állatok/növények/környezetvédelem
23	posta/postaügy/tömegkommunikáció
24	filatélia
25	vegyes

Egy sorozat hivatalos tartalma (címe) alapján egy kategóriába került — a kategóriába sorolás alapját a sorozat fő tartalma jelentette. A „vegyes” kategóriába elsősorban a rendszeresen kiadott „Évfordulók — események” címet viselő bélyegsorozatok kerültek, amelyek a politikai, történelmi, tudományos események mellett híres személyek születési vagy halálozási évfordulóiról, életük valamely nevezetes eseményéről emlékeztek meg. Ide került a különböző híres személyek portréit egymás mellé rendelő 1960-ban és 1961-ben kiadott Arcképek sorozat, valamint az 1963-as Nagy idők — nagy események sor is. Az elemzést a két (tágon értelmezett) történelmi korszak vonatkozásában végeztük el — a „Rákosi-korszak” bélyegsorozatai alatt az 1948 és 1956, míg a „Kádár-korszak” bélyegsorozatai alatt az 1957 és 1989 közötti kiadásokat értettük.

Az 1948 és 1956 között kiadott magyar bélyegsorozatok körében jól láthatóan domináltak a politikai és történelmi témák, valamint a politikusokhoz kapcsolt — jellemzően arcképeket tartalmazó — bélyegek. A korszakban megjelent 116 sorozat 23,3 százaléka közvetlenül valamely politikai témát dolgoz fel — az „átpolitizált” történelmi témájú bélyegsorokkal együtt ez az arány már 31,1 százalékot tesz ki. 1948 és 1956 között 89 arcképes bélyeg jelent meg: 6 Petőfit, 4–4 Lenint és Sztálint (volt egy közös képük is), 3–3 Marxot, Bartók Bélát és Bem Józsefet ábrázolta. A politikai témákon belül jellemzően az állami ünnepekhez kapcsolódó, illetve a Magyar Dolgozók Pártja Kongresszusaira kiadott emlékbélyegeket találunk, de ide sorolható a szimbolikus Béke sorozat is 1950-ből, a külpolitika pedig kizárólag a Szovjetunióra koncentrált.

2. táblázat

Az 1948 és 1956 között kiadott bélyegsorozatok megoszlása az egyes kategóriák között

téma	db	%
belpolitikai esemény	11	9,5
külpolitikai esemény	6	5,2
történelmi esemény	9	7,8
politikus/történelmi személy	10	8,6
egészségügy/egészségügyi propaganda	1	0,9
gazdaság/közgazdaság/turisztika	3	2,6

téma	db	%
ipar/iparfejlesztés	7	6,0
társadalmi-demográfiai csoportok	5	4,3
tömegszervezetek/mozgalmak	6	5,2
közlekedés/közlekedési propaganda	5	4,3
háború/katonaság	2	1,7
épület/város/épített környezet	7	6,0
tudomány/technika	3	2,6
folkór/népművészet/mese	1	0,9
művészet/múzeum/kultúra	12	10,3
sport	7	6,0
természet/állatok/növények/környezetvédelem	8	6,9
posta/postaügy/tömegkommunikáció	3	2,6
filatélia	10	8,6
összesen	116	100,0

Érdemes végigtekinteni a történelmi események során is, amelyek a korszakban bélyegsorozatot kaptak: az 1848–49-es forradalom és szabadságharc, a Párizsi Kommün, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a Tanácsköztársaság, és a Felszabadulás mellett a sztálingrádi csata képeivel találkozhattak a bélyegek iránt érdeklődők. Ha hozzátesszük, hogy a történelmi személyekhez kötött sorozatok között megjelent II. Rákóczi Ferenc, a Néphadsereg napja című, arcképeket tartalmazó sorozatban Dózsa György, Vak Bottyán, Zrínyi Miklós, Zrínyi Ilona és Kossuth Lajos, önállóan pedig több sorozatban Petőfi Sándor, Bem József és Jókai Mór, akkor már látjuk is a Révai József – Andics Erzsébet – Mód Aladár-féle „1848-as függetlenségi” történelemkoncepció vizualizációját.¹⁷

17 Szabó Miklós: Magyar nemzettudat-problémák a huszadik század második felében. In: Medve-tánc, 1984–1985. 4–1. sz. 51–52. p. (a továbbiakban Szabó, 1985.)

Emblematikus a korszak három forgalmi sora, az 1951-es és 1953-as Épületek, valamint az 1955-ös Munka című sorozat. Ha az Épületek sorozaton megjelenített településeket vizsgáljuk, kissé meglepő módon egyértelmű Budapest-dominanciát látunk, az ábrázolt 26 épület közül 14 a fővárosi. Két bélyegen jelent meg a kiépítés alatt álló Sztálinváros, a maradék 10 bélyegen pedig Komló, Ózd, Miskolc (Diósgyőr), Várpalota (Inota), Ajka, Szombathely, Székesfehérvár, továbbá Tiszalök, Hajdúnánás és Mály települések szerepelnek. Az egyes konkrét épületek funkciók szerinti csoportosítása jól mutatja a korszak ideologikus énképét, a kommunikációban megjelenő, a szocialista társadalmi és gazdasági rendet jelképező fejlesztéseket. A legtöbb épület valamilyen ipari tevékenységhez kapcsolódik, ide sorolva a vágár- és vasipari tanuló intézeteket, valamint a szak szervezeti székházakat is. Ezt követi a közlekedés és a posta (postahivatal, vasútállomás, pályaudvar képei), az egyéb oktatás (iskolák), az egészségügy (kórház, rendelőintézet) és a lakhatás, lakóépületek, „élmunkásházak” képeivel.

3. táblázat

Az 1951-es és 1953-as Épületek sorozaton ábrázolt épített környezeti elemek funkcióik szerint

	db
ipar, energiaipar	9
közlekedés, posta	3
oktatás	3
egészségügy	3
lakhatás	3
kultúra	2
mezőgazdaság	1
kereskedelem	1
sport	1

A munka sorozat szintén a szocialista építés, az új rendszer társadalomképének hű kifejezője. A „munkás-paraszt egység” jegyében a képeken munkások mellett mezőgazdasági foglalkozások képei (növénytermesztő, csikós, kanász, gulyás, traktoros) is megjelennek, de helyet kapnak a sorozatban a közlekedési

és a kereskedelmi dolgozók is. A konkrét szimbolika kapcsán érdemes megjegyezni, hogy míg a munkás-ábrázolások meglehetősen sematikusak, nem nagyon térnek el a korszak klasszikus propagandaképeinek munkás-illusztrációitól, addig a mezőgazdasági munkák a szintén propagandisztikus traktoroslány¹⁸ és „dolgozó paraszt” képe mellett egy sajátos „népi-romantikus” képet is közvetítenek a „tradicionális” ruhákba öltözött kanász, gulyás és csikós révén.

4. táblázat

„Ágazatok” megjelenése az 1955-ös Munka sorozat bélyegein

ágazat	db
ipar, építőipar, bányászat	9
mezőgazdaság	6
közlekedés, posta	4
kereskedelem	1

Az 1950-es Ötéves terv, az 1951-es Ötéves terv eredményei és az 1950-es Újítók sorozat „hivatalosan”, elsődleges tartalma szerint a gazdasági fejlődést, a tervgazdaság eredményeit mutatja be, de egyértelműen direkt politikai propagandának tekinthető, és ha figyelembe vesszük a bélyegeken speciális tartalmi elemként megjelenő propagandaszövegeket, akkor közvetlen politikai propagandaként értelmezhetjük az 1950-es Szakszervezet című sort is.

Az 1957 és 1989 között kiadott bélyegsorozatokat vizsgálva az abszolút számok értelemszerű növekedése mellett a Rákosi-korszakban domináló témák némelyikének erős háttérbe szorulását láthatjuk. Míg 1948 és 1956 között az összes kiadott sorozat közel egyharmadának volt elsődleges tartalmában közvetlen történelmi vagy politikai vonatkozása, addig ez az arány a Kádár-korszak bélyegsorozatainak körében 14 százalékosra csökkent.

18 Vö. *Farkas Gyöngyi*: „Gyertek lányok traktorra!” Női traktorosok a gépállomáson és a propagandában. *Korall*, 2013. 13. sz. 65–86. p.

5. táblázat

*Az 1957 és 1989 között kiadott bélyegsorozatok megoszlása
az egyes kategóriák között*

témák	db	%
belpolitikai esemény	21	2,6
külpolitikai esemény	19	2,3
történelmi esemény	26	3,2
politikus/történelmi személy	48	5,9
oktatás/felsőoktatás	10	1,2
egészségügy/egészségügyi propaganda	25	3,1
gazdaság/közgazdaság/turisztika	19	2,3
ipar/iparfejlesztés	5	0,6
mezőgazdaság	11	1,4
társadalmi-demográfiai csoportok	23	2,8
tömegszervezetek/mozgalmak	7	0,9
vallás	12	1,5
emberi jogok/kisebbségek	4	0,5
közlekedés/közlekedési propaganda	39	4,8
háború/katonaság	3	0,4
épület/város/épített környezet	32	3,9
úrkutatás	53	6,5
tudomány/technika	31	3,8
folkór/népművészet/mese	11	1,4
művészet/múzeum/kultúra	119	14,7
sport	89	11,0
természet/állatok/növények/környezetvédelem	59	7,3

témák	db	%
posta/postaügy/tömegkommunikáció	21	2,6
filatélia	114	14,1
vegyes	10	1,2
összesen	811	100,0

6. táblázat

Az egyes kategóriákba sorolt bélyegsorozatok arányának százalékpontos változása az 1948–56-os és 1957–89-es időszak között

témák	százalékpontos változás
belpolitikai esemény	-6,9
külpolitikai esemény	-2,8
történelmi esemény	-4,6
politikus/történelmi személy	-2,7
oktatás/felsőoktatás	+1,2
egészségügy/egészségügyi propaganda	+2,2
gazdaság/közgazdaság/turisztika	-0,2
ipar/iparfejlesztés	-5,4
mezőgazdaság	+1,4
társadalmi-demográfiai csoportok	-1,5
tömegszervezetek/mozgalmak	-4,3
vallás	+1,5
emberi jogok/kisebbségek	+0,5
közlekedés/közlekedési propaganda	+0,5
háború/katonaság	-1,4

témák	százalékpontos változás
épület/város/épített környezet	-2,1
űrkutatás	+6,5
tudomány/technika	+1,2
folkór/népművészet/mese	+0,5
művészet/múzeum/kultúra	+4,3
sport	+4,9
természet/állatok/növények/környezetvédelem	+0,4
posta/postaügy/tömegkommunikáció	0,0
filatélia	+5,4
vegyes	+1,2

A külpolitikai témákat tekintve a leglátványosabb a változás, hogy a korábbi szovjet orientáció szinte teljesen eltűnik, helyébe az európai szakpolitikai szervezetek (Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia, Duna-Bizottság, Interparlamentáris Unió) kerülnek. Pauliina Raento *Communicating Geopolitics through Postage Stamps* című, korábban már idézett munkájában¹⁹ hívja fel a figyelmet a bélyegeken megjelenő nemzetközi szervezetek, külkapcsolatok, külpolitikai események ábrázolásának geopolitikai jelentőségére. Ha ennek megfelelően értelmezzük a magyar bélyegeken megjelenő nemzetközi témákat és szervezeteket, egyértelműen látszik a Kádár-kor geopolitikai orientációjának eltávolodása Rákosi egyértelmű szovjet kötődésétől. Magyarország — bár hangsúlyozottan a szocialista blokkhoz tartozik — már Európa, sőt általában véve a „fejlett világ” része is — mutatják a bélyegek.

A Rákosi-korszak forradalmakra alapozott legitimációs stratégiájának 1957 utáni háttérbe szorulása is megfigyelhető a történelmi események és a történelmi szereplők kiválasztásában. Noha az önálló bélyegsorozatot kapott történelmi események alapján a Kádár-korszakban is meglehetősen sematikus, forradalmak sorára alapozott történelemkép bontakozik ki (a sorból csak az 1972-es Arany-

19 Raento, 2006. 614–619. p.

bullá-blokk lóg ki), a bélyegeken ábrázolt történelmi személyiségek között már nagyobb számban jelennek meg a forradalmi sorba nem beilleszthető szereplők, például I. István, I. László, vagy éppen Fáy András. A bélyegekre került magyar politikusok, politikai szereplők között a két világháború, valamint a második világháború alatti antifasiszta ellenállás résztvevői dominálnak (a nevesített sorozatokon kívül az Évfordulók — események sorozatok is rendszeresen tartalmaztak arcképes emlékbélyegeket); a Rákosi-rendszerrel való szembefordulás jele, hogy születésének 100. évfordulója alkalmából emlékbélyeget kapott az 1950-ben Rákosiék börtönében megölt Ries István.

„Magyarország sportnagyhatalom” — hirdette meg 1953-ban Nagy Imre,²⁰ a sport pedig, mint a nemzeti identitás és összetartozás lehetséges megerősítője, már abban az évben előtérbe is került a bélyegkiadásban. 1953 előtt is voltak persze sport témájú bélyegek (az 1950-es Sakk és Sport sorozat, valamint az 1952-es Helsinki olimpia sor), 1953 és 1956 között azonban további négy sport-sorozat (illetve ezen belül egy, az angol–magyar labdarúgó mérkőzés tiszteletére kiadott önálló bélyeg) jelent meg, 1957 és 1989 között pedig már az összes kiadott sorozat 11 százalékát tették ki a sporttal kapcsolatos bélyegek. A sport a „nemzeti identitás átélésének” a szocialista rendszer által is engedélyezett formája lett²¹ — a sportsikerek legitimációs erejét, illetve propagandaértékét pedig maga a rendszer is kellőképpen ki tudta használni. Ha végigtekintünk az 1952-es helsinki olimpiától kezdődően rendszeresen kiadott olimpiai bélyegsorok egyedi bélyegein, a vizualizált sportágak változatossága mögött felfedezhetünk egy nem kizárólagos, mégis domináns rendezőelvet. Az olimpiák tiszteletére megjelentetett bélyegek többségén az adott olimpián magyar érmet (elsősorban aranyérmet) „hozó” sportágat ábrázoltak. A leggyakrabban ábrázolt sportágak így a vívás, a kajak-kenu, a torna, az öttusa, de bélyeget kapott 1956-ban az akadályfutás, 1960-ban az ökölvívás 1964-ben a labdarúgás, a vízilabda és a kalapácsvetés, 1968-ban ismét a labdarúgás, továbbá a női gerelyhajítás és a birkózás, 1972-ben ismét az ökölvívás és a birkózás, majd folytathatjuk a sort az 1976-os férfi gerelyhajítással, és az 1980-as birkózással majd.

A hruscsovi „modernizációs legitimáció” fontos elemét képezték az 1957 utáni szovjet úrsikerek.²² Az úrkutatás megjelenése a bélyegeken értelemszerűen a Kádár-korszak újdonsága, az ebbe a témakörbe tartozó bélyegsorozatok nagy

---

20 *Fejt István*: Magyarország, zárt ország?! Adalékok a Rákosi-korszak társadalomlélektanához. Tekintet, 2015. 1. sz. 122. p.

21 *Szabó*, 1985. 235. p.

22 *Szabó Miklós*: A legitimáció történeti alakváltozásai. Medvetánc, 1988. 1. sz. 152–153. p.

száma (53 bélyegsor, az összes kiadott sorozat 6,5 százaléka) azonban jól jelzi a téma fontosságát a politikai kommunikációban. Az első űrkutatási témájú magyar bélyeg az 1958-ban a Nemzetközi Geofizikai Év sorozatban megjelent „Szovjet űrrakéta” feliratú 60 filléres címlet volt. Egy évvel később ugyanez a bélyeg, „Szovjet holdrakéta” felirattal önállóan is megjelent, 1961-ben pedig már Gagarin tiszteletére érkezett a „Szovjet ember első a világűrben” sorozat. Az űrkutatással kapcsolatos témák fontossága a bélyegeken megjelenő arcképeket is érintő sajátos következménnyel járt. A Magyar Posta bélyegkibocsátási irányelvei értelmében az 1960-as évektől kezdve a bélyegeken nem jelenhetett meg a bélyeg kiadásakor élő ember arcképe. Kivételt csak az űrhajósokkal tettek, így történelmet írt meg, hogy a magyar bélyegeken a bélyeg kiadásakor életben lévő magyar személyt összesen hármat találunk (nem számítva IV. Károlyt és Zita királynét): Horthy Miklóst, Rákosi Mátyást és Farkas Bertalant.

Konklúzió és további lehetséges kutatási irányok

Az 1948 és 1989 közötti „szocialista” időszak bélyegkiadása nem tekinthető egységesnek. Az 1956-os forradalom után a rendszer társadalompolitikai szándékaival, politikai célkitűzéseivel összhangban a kiadott bélyegeken kommunikált tartalmak is átalakultak, a bélyegek hivatalos elsődleges témáin belül jelentős hangsúlyeltolódás ment végbe.

A Rákosi neve által fémjelzett időszak bélyegkiadását a nyílt politikai propaganda jellemezte. A bélyegek, illetve az elemzésünk alapjául szolgáló — egységként kezelt — bélyegsorozatok jelentős hányada közvetlen politikai témát hordozott, az „új rendszer” eredményeit, céljait hirdette. A személyi kultusz jegyében egyes bélyegeken megjelent Sztálin és Rákosi Mátyás arcképe is.

Kádár János 1956 utáni konszolidációs politikája a bélyegkiadás átalakulásán is meglátszódik. A cél — mint számos elemzés rámutatott — a társadalom elfordítása a politikától, a lecsendesítés, a megbékítés. A hatalom — bélyegeken keresztül folytatott — kommunikációjában visszaszorulnak a közvetlen politikai témák, eltűnnek a Rákosi-korszakot jellemző nyílt propagandaelemek. A kiadott bélyegsorozatok témái között egyre nagyobb arányban jelenik meg a művészet, a sport, valamint a nemzetközi kapcsolatokat is magában hordozó filatéliai mozgalom különféle eseményeinek bemutatása. Látványosan átalakulnak a nemzetközi (ezen belül a külpolitikai) témák is. Míg az 1948 és 1956 közötti bélyegkiadás külpolitikai tárgyú bélyegei kizárólag a Szovjetunióval foglalkoztak, addig a Kádár-korszak „geopolitikai öndefiníciója” jól látszik a geopolitikai egységként

értelmezett Európa és az európai államok közé tartozó Magyarország vizualizációiban.

A bélyegek természetesen a mindenkori rendszer legitimációs bázisához is hivatottak hozzájárulni — a Rákosi-korszak „forradalmi” legitimációjának alátámasztásául jelentek meg a forradalmak, felkelések, illetve az azokat vezető történelmi személyek emlékére kiadott, valamint a munkásmozgalmi tárgyú bélyegek, bélyegsorozatok. A Kádár-korszak „elengedte” a forradalmi legitimáció igényét — 1956 után nem is nagyon tehetett mást — viszont átvette és alkalmazta a hruscsovi Szovjetunió tudományos-technikai legitimációjának (szovjet/szocialista úrsikerek) elemeit. Korszakokon átívelő rendszerlegitimációs eszközként, egyben a „nemzeti összetartozás” engedélyezett, sőt támogatott formájaként értelmezhető a magyar sportsikerek, magyar vonatkozású sportesemények, eredmények bélyegeken történő vizualizációja — propagandaként való használata.

Fontos további kutatási irány lehet a filatélia szerepének vizsgálata is. A bélyegek — mint arra a korábbiakban már utaltunk — már az 1950-es, 1960-as évektől kezdve megjelentek a fontos exportcikkek között. A bélyegek „nemzetközi piacra termelése” szükségszerűen fokozta propagandaértéküket, az „eladhatóság” szempontrendszerének megjelenése viszont hatással volt a bélyegeken megjelenő témákra, valamint azok képi megjelenítésére is. Mint azt a Világgazdaságban 1981-ben megjelent cikk írja: *„(V)együnk egy kissé szemügyre a bélyeget, mint árut. Mindenki természetesnek, sőt szükségesnek tartja, hogy a hazai ipar alkalmazkodjék a külföldi megrendelő igényeihez. Vajon a magyar bélyegek kiadásával, »gyártásával« is ugyanez a helyzet? A Magyar Posta az »állam névjegyét« jelentő, hivatalos bélyegkiadványain korlátlanul alkalmazhatja-e mindazokat a feliratokat és emblémákat, amelyeket az egyes külföldi kereskedők kívánnak? Úgy gondolom, hogy akik a bélyegek kiadását intézik, nagyon jól tudják, mennyire kell azon örködni, hogy bélyegeink ábrája és felirata összhangban álljon szocialista hazánk gazdasági és kulturális célkitűzéseivel. Ismerik azokat az íratlan szabályokat, amelyek alapján kell eldönteni, hogy milyen ábrák kerüljenek a bélyegekre. Ilyen körülmények között csak bizonyos határig lehet figyelembe venni a külföldi kereskedőknek a magyar bélyegek kiadásával kapcsolatos igényeit. Azt hiszem, mindenki egyetért velem, hogy csak a bélyeg lehet áru, nem pedig a magyar bélyegkiadás.”*²³

A bélyegek, mint politikai propagandaeszközök működésének (elsődlegesen) kvantitatív irányultságú kutatásában természetesen további vizsgálati irányok is

---

23 Horn Dezső: Kedvező-e külföldön a magyar bélyegek árszínvonala? Világgazdaság, 1981. augusztus 5. 3. p.

látszanak. Munkánk során a kvantitatív elemzés alapjául az egy ontológiai egységet képező bélyegsorozatok kategorizálásából indultunk ki. A nemzetközi kutatási gyakorlat alapján elmondható, hogy a kategorizálás — szükségszerűen a sorozatoknál alkalmazotthoz képest módosított kategóriarendszerrel — az egyes egyedi bélyegekre vonatkoztatva is elvégezhető. A két kategóriarendszer összekötése (az egyes sorozat-topikok milyen egyedi megoldásokat tartalmaznak) tovább mélyítheti a bélyegek propagandaeszközként való felhasználásáról alkotott képünket.